

החינוך ככלי לגירוש בכפרים הבלתי מוכרים¹ פרופ' אסמעיל אבו-סעד²

הבדואים בנגב הם חלק מהמיעוט הערבי-פלסטיני שנשאר בישראל אחרי מלחמת 1948. הבדואים התגוררו במדבר הנגב מאז המאה החמישית לפני הספירה, ובאופן מסורתי התארגנו בשבטים נוודים או נוודים-למחצה, שהתקיימו על מרעה צאן ועל חקלאות מסורתית.

לפני 1948 מנתה האוכלוסייה הבדואית בנגב על-פי ההערכות בין 65,000 ל-90,000 נפש (Falah, 1989; Maddrell, 1990). במהלך מלחמת 1948 ואחריה גורשו רוב הבדואים בנגב, ונהפכו לפליטים במדינות הערביות השכנות (ברצועת עזה, בגדה המערבית, בירדן ועוד). ב-1952 נותרו בנגב רק 11,000 בדואים (Marx, 1967; Falah, 1989; Masalha, 1997). מדינת ישראל השתלטה על רוב אדמות הנגב, כך שלבדואים שנותרו באזור אבדה החירות לנדוד עם עדריהם ממקום למקום ולעבד את אדמותיהם. שנים עשר מתוך תשעה עשר השבטים הבדואים שנשארו בנגב גורשו מאדמותיהם, וכל האוכלוסייה הבדואית רוכזה בכפייה בשטחים לא-פוריים ומרוחקים, כדי שלא יהיו מכשול לפריסה מהירה של ההתיישבות יהודית בנגב. למעשה, האוכלוסייה הבדואית רוכזה בשטח מוגדר המכונה "אזור הסייג", בחלקו הצפון-מזרחי של הנגב, המהווה כ-10 אחוזים בלבד מן הטריטוריה שהייתה בשליטת האוכלוסייה הבדואית לפני 1948. מאמר זה יעסוק בעיור האוכלוסייה הבדואית והחינוך ככלי לגירוש בכפרים הבלתי מוכרים.

עיור האוכלוסייה הבדואית בנגב

בסוף שנות השישים ותחילת שנות השבעים של המאה ה-20 פיתחה הממשלה תוכניות ליישובה של האוכלוסייה הבדואית בנגב מחדש בשבעה יישובי קבע עירוניים (תל-שבע, רהט, ערערה בנגב, כסיפה, שגב שלום, חורה ולקיה) ללא כל התחשבות באורח חייהם המסורתי של הבדואים, וללא שיתופם בבחירת סוג ההתיישבות. תהליך עיור הבדואים הנו נושא בעייתי. העיור במסגרתו הנוכחית נכפה על הבדואים והם לא היו שותפים לו. כל התוכניות שנועדו לבדואים וכל ההחלטות לגביהם נלקחו ללא התייעצות עם הבדואים. לכאורה, נועדו התוכניות לעיור הבדואים ליצור תנאים המאפשרים אספקת שירותים אלמנטאריים לאוכלוסייה הבדואית, אולם, הכוונה האמיתית מאחורי התוכניות הייתה לרכז את הבדואים ביישובים עירוניים ולמנוע מהם לעבד, ליישב ו/או לתבוע בעלות על אדמתם, שהופקעה על ידי המדינה; כלומר, נישול הבדואים מנכסיהם וניתוקם מהאדמה שהיא מקור פרנסתם. מדיניות ממשלת ישראל השונות ביחס לאוכלוסייה הבדואית בנגב התבססה על טרנספר המוני ושיטתי לעיירות קבע ורישום אדמות הבדואים כאדמות מדינה. מדיניות זו מלווה בחזון לאומי מבית היוצר הציוני: הנגב נתפס כ-מקום ריק – ("מדינה ללא עם") שיש להחיותו ואילו הבדואים מוצגים כנציגיה של תרבות נחשלת הנמצאת בשלבי היעלמות סופיים מבמת ההיסטוריה (Shamir, 1996).

בעוד שממשלות ישראל לא סיפקו שירותים אלמנטריים ליישובים הבלתי מוכרים, אספקת השירותים ביישובי הקבע (כגון: בתי ספר, מרפאות קהילתיות, מים זורמים, חשמל, סלילת כבישים, שירותי טלפון וכדומה) שימשה כפיתיון למשיכת הבדואים ליישובים אלה. המעבר ליישובי קבע, ואובדן הפרנסה המסורתית הכריחה את בדואים לפנות לאפיקי תעסוקה חדשים הזרים להם. וכך הפכו הבדואים לפועלים עירוניים התלויים באופן הולך וגובר בשוק העבודה הישראלי. אכן, חלומם של מעצבי המדיניות ומקבלי ההחלטות במדינת ישראל התממש: הבדואי נהיה עירוני ואינו חי על אדמתו יותר, וה"תופעה" ששמה בדואי הולכת ונכחדת. כך למשל, מציין משה דיין:

צריך לעשות את הבדואים לפועלים עירוניים - בתעשייה, בשירותים, בבנייה ובחקלאות. 88% מתושבי מדינת ישראל אינם חקלאים. יהיו הבדואים חלק מהם. אומנם זה מעבר חריף. פירוש שהבדואי לא יחיה על אדמתו ועם עדרי

1 הרצאה זו הוצגה בכנס "תכנון, שליטה ומשפט בנגב" אשר ארגן מרכז עדאלה, בבאר שבע ביום 6 בדצמבר 2004
2 מרצה באוניברסיטת בן גוריון, מחלקת החינוך.

אלא יהיה לעירוני הבא הביתה אחה"צ ונועל נעלי בית. ילדיו יורגלו לאב הלוכש מכנסיים, בלי שברייה, ואינו פולה כנים בציבור. הם ילכו לביה"ס מסורקים עם שביל. זו תהיה מהפכה, אך אפשר לסדר את זה במשך שני דורות. לא בכפייה אבל בהכוונה מצד הממשלה מציאה זו ששמה בדואית - תיעלם. (משה דיין, הארץ, 31.7.1963).

שבעת הישובים העירוניים שתוכננו והוקמו על ידי הממשלה ללא שיתוף הבדואים בתהליך, נדונו לכישלון. הם סובלים מרמת אבטלה גבוהה, רמת השירותים המסופקים בהם ירודה, ותקציבי הממשלה המוקצים להם הם מינימאליים ביותר. בניגוד ליישובים היהודיים הסמוכים, העיירות הבדואיות מחוסרות מקורות תעסוקה פנימיים, תשתיות כלכליות ורשתות תחבורה ציבורית, פנימיות או חיצונית העשויות להקל על הנגישות לעבודה בערים אחרות. בנוסף, לא הוקמו ביישובי-הקבע הללו בנקים, סניפי דואר, מערכות ביו, ספריות ציבוריות ומרכזי בילוי או תרבות (למעט בעיירה הגדולה ביותר, רהט, המונה 40,000 תושבים, שבה הוקם בנק אחד וסניף דואר אחד).

ועוד, האוכלוסייה הערבית הבדואית בנגב מדורגת בתחתית סולם המעמד הסוציו-אקונומי, וזאת למרות שמטרת תוכניות העיור, כפי שהצהירו עליה ממשלות ישראל, הינה "להביא לשיפור ולמודרניזציה" בחיי הבדואים בנגב באמצעות תוכנית יישובם-מחדש. טבלה 1 מציגה את דירוגם של שבעת יישובי הקבע הבדואיים בנגב בהשוואה לבאר שבע וליישובים היהודיים הסמוכים להם. שבעת יישובי-הקבע הבדואיים נמנים על שמונה הרשויות בעלות הדירוג הנמוך ביותר בישראל. העיירה הבדואית הגדולה ביותר, רהט, נמצאת במקום לפני אחרון. בניגוד לרשויות הבדואיות, היישובים היהודיים החיים בשכונות למרביתן (כמו עומר, מיתר ולהבים) מדורגים במקומות הגבוהים ביותר במדינה. באר שבע מדורגת במקום ה-115, קצת מעל לאמצע הרשימה. דימונה, אחת עיירות הפיתוח העניות ביותר בישראל דורגה נמוך יותר מבאר שבע, לעומת ערד, אחת עיירות הפיתוח "המוצלחות" יותר, שדורגה קצת מעל באר שבע.

טבלה 1:

דירוג סוציו-אקונומי של רשויות מקומיות

בדואיות ויהודיות בנגב

דירוג	יישוב	רשות
1	כסייפה	רשויות בדואיות
2	רהט	
3	תל שבע	
4	שגב שלום	
5	ערעה בנגב	
7	חורה	
8	לקיה	
115	באר שבע	
82	דימונה	
119	ערד	
201	מיתר	
205	להבים	
209	עומר	

הערה: 1 מסמל את הדירוג הנמוך ביותר בקרב 210 הרשויות

המקומיות בישראל.

מקור: שנתון סטטיסטי לישראל, 2002.

ישובים בלתי מוכרים

מאז תחילת יישומה של התוכנית הממשלתית ליישוב של הבדואים ביישובים עירוניים, מתגוררים ביישובי הקבע הללו כמחצית מאוכלוסיית הבדואים בנגב, המונה כ-150,000 בני אדם, ואילו המחצית השנייה ממשיכה להתגורר ביישובים בלתי מוכרים, ורוב רובה עדיין חי על אדמותיו, ומעולם לא נעקר מאדמות אלה על ידי ממשלת ישראל משום שאדמותיו נמצאות בתוך אזור הסייג שיועד לבדואים מאז שנות החמישים של המאה ה-20.

ממשלת ישראל ממשיכה להפעיל לחצים רבים על תושבי הכפרים הבלתי מוכרים במטרה לכפות עליהם לעבור ליישובים שהוקמו על פי תכנון ממשלתי. כך דווחו העיתונאים בן דוד ושחר אודות המדיניות המתגבשת בקרב הממשלה הנוכחית לביצוע הריסות מבנים בכפרים הערביים בכלל ובכפרים הבלתי מוכרים בנגב בפרט:

בישיבת ועדת השרים לענייני המגזר הלא-יהודי שהתכנסה לפני שבועיים, אמר ראש הממשלה [אריאל שרון] כי "אנו מאבדים את האדמה שעליה אנחנו לא יושבים". שרון אף היכה בידו על השולחן ודרש מהשרים להאיץ את ההתקדמות בכל הנוגע לבנייה הלא חוקית במגזר הערבי. בעקבות כך, נפגשו השרים אולמרט והנגבי, והחליטו על הקמת המנהלת, שתפקידה יהיה להוציא לפועל את צווי ההריסה של מבנים לא חוקיים במגזר הערבי. המנהלת אמורה לטפל בשלושה מוקדים שבהם תופעת המבנים הלא-חוקיים וחריגות הבנייה היא הנפוצה ביותר: בכפרים הבדואים בנגב, ובכפרי הערבים בגליל ובמשולש...גורמים בכירים ציינו כי "כל מבנה חדש שנבנה במגזר הערבי ייהרס מיד, ובהמשך ייהרסו מאות מבנים נוספים שהוקמו על אדמות מדינה שלא כחוק". (מעריב, 29/9/2003).

כיום אין ביישובים הבלתי מוכרים שירותים אלמנטריים כגון מסגרות חינוך לגיל הרך ובתי ספר יסודיים ועל יסודיים, דרכים סלולות, תחבורה ציבורית, חשמל (ובמקרים רבים גם מים זורמים), איסוף וסילוק אשפה, שירותי טלפון, מתקני בריאות קהילתיים וכדומה. כמו כן, הרשויות הממשלתיות מסרבות להעניק לבדואים תושבי היישובים הבלתי מוכרים היתרי בנייה להקמת כל מבנה-קבע. כל צורות המגורים, למעט מגורים באוהלים, נחשבות בלתי חוקיות, מבנים רבים נהרסים מדי שנה, וקנסות כבדים מוטלים על מי "שעובר על החוק". בשנים 1992-1998 נהרסו 1,298 מבנים והוטלו קנסות בגובה כולל של 869,850 שקלים (220,000 דולרים בקירוב) (Statistical Yearbook of the Negev Bedouin, 1999). בשנתיים האחרונות הוגברו פעולות הריסת הבתים בכפרים הלא מוכרים, שכן, יותר מ-200 בתים נהרסו וכי-29,700 דונם של חיטה ושעורה רוססו בחומרים כימיקאליים (Ibrahim, 2004; Ginsburg, 2003).

למרות כל הלחצים שמפעילות ממשלות ישראל, נחוישים הבדואים להישאר על אדמותיהם על מנת למנוע את הפקעתן. רוב תושבי הכפרים הבלתי מוכרים מתפרנסים, לפחות חלקית, ממקורות התעסוקה המסורתיים של גידול עדרים, עיבוד האדמה וכן עיבוד מוצרים מן החי להשלמת הכנסה או כהכנסה העיקרית, ואולם גם על כך מטילה הממשלה הגבלות. מתקיים פיקוח הדוק ביותר על גודל העדרים ושטחי המרעה, ויחידת משטרה מיוחדת מסיירת באופן קבוע בשטח ומפקיעה עדרים בדואים.

בתי ספר ארעיים – החינוך ככלי לגירוש

כיום יש 16 בתי ספר יסודיים שמשרתים את האוכלוסייה הבדואית המתגוררת ב-45 ישובים בלתי מוכרים. בכפרים אלה אין בתי ספר תיכון ותלמידי התיכון מוסעים לבתי הספר השונים ביישובי הקבע. המדינה הגדירה את בתי הספר שהוקמו ביישובים הבלתי מוכרים כבתי ספר "ארעיים", שהרי היא תכננה לגרש את תושביהם ליישובי-הקבע העירוניים. לכן, בתי הספר "הארעיים" הללו (כולם עד כיתה ח' לכל היותר) שוכנים במבני פח, עץ או בטון, שאין בהם מספיק חדרי-לימוד, מעבדות, משרדים או חדרי ספח. באופן כללי, המבנים הללו אינם מחוברים לצנרת מים או לחשמל, אף על פי שחלקם שוכנים בסמוך לצינורות מים או קווי חשמל. בתי הספר הללו אינם מתרחבים בדרך כלל, והם סובלים מתחזוקה ירודה. משום שהם אינם מחוברים לחשמל הם אינם מצוידים כראוי, וסובלים מהעדר כל ציוד אודיו-ויזואלי, מחשבים, מעבדות או ציוד ספורט.

בתי-הספר בישובים הבלתי מוכרים כפופים לפיקוחה של הרשות לחינוך הבדואים, שהוקמה על-ידי משרד החינוך והתרבות ב- 1981. לרשות מונה מנהל יהודי שמייצג את האינטרסים של המשרד יותר מאשר את האינטרסים של האוכלוסייה אותה הוא משרת. מצב זה, בחלקו, הוא פרי מדיניות הממשלה החפצה לכפות על הבדואים לעבור ליישובי הקבע. על אף שהממשלה אחראית, על-פי החוק, לספק לילדים הבדואים חינוך, היא פועלת בניגוד לכך, ומשתמשת במערכת החינוך כאמצעי לחץ לריכוז האוכלוסייה הבדואית ביישובי הקבע.

החינוך הממלכתי בכפרים הלא מוכרים בנגב ויכולת הקיום שלו רחוקים מאוד מלהשביע רצון. שכן, הרצון לרכז את האוכלוסייה הבדואית ביישובי קבע גובר על היעד של הקניית ידע ומיומנויות רב-תחומיים הנדרשים מהתלמידים הבדואים על מנת להצליח ולתפקד בתוך ההקשר הסוציו-כלכלי הרחב יותר של החברה הישראלית, ושל כלכלה שנהיית יותר ויותר גלובלית.

מערכת החינוך הישראלית לא רואה בבדואים חלק אינטגרלי מהחברה, ולפיכך, אין היא מספקת להם שירותי חינוך ראויים, והפוטנציאל הטמון בהשכלה ובחינוך כאמצעי לקידום האוכלוסייה הבדואית, ולהסתגלותה לתהליך המודרניזציה ולהשתלבותה בחברה הישראלית, לא זוכה לפיתוח. הבדואים בנגב מדורגים בתחתית הסולם החינוכי בארץ. אחוז הנשירה בקרב האוכלוסייה הבדואית הוא הגבוה ביותר (37%), ואחוז ההצלחה בבחינות הבגרות הוא הנמוך ביותר (26%) (Ministry of Education and Culture, 2004).

לסיכום, מאז קום המדינה, סובלת האוכלוסייה הבדואית ממדיניות קיפוח בכל תחומי החיים ובמיוחד בתחום החינוך הפורמאלי. בנוסף, החינוך משמש את השלטונות בישראל כאמצעי שליטה המיועד לגרש את תושבי הישובים הבלתי מוכרים ליישובי הקבע הנכשלים. מדיניות זו נועדה להשגת שליטה חינוכית, חברתית ופוליטית, וזאת מתוך כוונה ליצור מיעוט כנוע המוכן לקבל את נחיתותו אל מול הרוב היהודי, ולהעניק לגיטימציה לאידיאולוגיה הציונית של המדינה.

מקורות

Falah, G. (1989). Israel State Policy towards Bedouin Sedentarization in the Negev. *Journal of Palestine Studies*, 18 (2), pp. 71-90.

Ginsburg, M. (2003, Sep. 8). "A Beduin Powder Keg in the Negev." *The Jerusalem Report*, pp. 10-16. Ibrahim, T. (2004). *By All Means Possible: Destruction by the State of Crops of Bedouin Citizens in the Naqab (Negev) by Aerial Spraying with Chemicals*. Arab Association for Human Rights, Nazareth, Israel. (www.arabhra.org/NaqabReport_English.pdf).

Maddrell, P. (1990). *The Beduin of the Negev*. Minority Rights Group Report No. 81.

Marx, E. (1967). *The Bedouin of the Negev*. Manchester: Manchester University Press.

Masalha, N. (1997). *A Land without a People: Israel, Transfer and the Palestinians*, Faber and Faber: London.

Ministry of Education and Culture (2004). Matriculation Examination Data for 2003. Ministry of Education and Culture, Jerusalem.

Shamir, R. (1996). Suspended in Space: Bedouins under the Law of Israel. *Law and Society Review*, 30 (2), 231-257.

Statistical Yearbook of the Negev Bedouin (1999). The Center for Bedouin Studies and Development and The Negev Center for Regional Development, Ben-Gurion University of the Negev, Beer Sheva.